

AZ IDŐ ELMÉLETE.

— Harmadik közlemény. —

b) *Indogermán mult-alakok.*

1. *Az imperfectum.* Alakja a szanszkritban: *alimpám*, görögben: ἔλειπον (λιπ = hagy, gyökből), hol a multságot mind a kettőben az *a* = ἔ előrag (augmentum temporale) jelzi, mert a többi része a szónak nem egyéb, mint a személyragos teljesebb igető. Az ezekkel egyenlő értékű, bár alakra nézve különböző latin *noscebam*-féle képzésekben *Bopp* (Ib. 526. §.) és *Schleicher*¹ (296. §.) után a nyelvtudósok nagy része összetélt, azaz a *fuo* segédigével való körülírást lát, azt állítván, hogy *noscebam* „*nosce-fuam*“-ból vonódott össze; mások ellenben a *b*-ben pusztá hiatus-pótléket, a személyrag előtti *a* hangzóban pedig a görög λέλοιπα-félékben meglevő *a* kötőhangzót sejdítik. Bármiként áll is az ügy, annyit látunk, hogy e magyarázatok egyike szerint sem foglaltatnék a *noscebam*-ban olyan elem, melyet a perfectiv értelem eredeti hordozójának tekinthetnénk, s azért ez az értelem itt csak hozzáértés útján keletkezhetett.

2. *A második aoristos.* Alakja a szanszkritban *álipám*, görögben ἔλειπον, másrészt τρέπω (= fordítok) igétől: ἔτραπον. Ez alak, mellőzve az egytagú ε-os töveknek hangváltozását, csak annyiban különbözik az imperfectumtól, hogy nem a megbővült, hanem a tiszta tőhöz járult az augmentum, s így multságot jelző elem benne szintén csak ez lehet, valamint a helylyel-közzel fellépő hangváltozás. *Bopp* (Ib. 575. §.) ilyen aoristos-oknak

¹ «Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermánischen Sprachen». Weimar, 1876. IV. kiadás.

tartja a *scīdi*, *fīdi* stb. rövidhangzós latin alakokat, míg mások bennök reduplicatióját vesztett perfectumot látnak. Szerzőnk egyébként megjegyzi azt is (Ib. 516. §.), hogy a második aoristos és az imperfectum eredetileg valószínűleg egyértékű alakok voltak; továbbá, hogy az egyszerűbb alakú aoristos-forma régibb keletűnek látszik, és hogy éppen rövidebb volta indíthatta a nyelvet arra, hogy oly cselekvések kifejezésére foglalja le, melyeket a multban csak pillanatig tartóknak és melékeseeknek akar jelezni.

3. *Az első aoristos.* Szanszkrit alakjai közül az, melyből a görög-forma fejlődött, így hangzik: a dik|sham = ἔδειξα (ἔδεικνωμι = mutatok igéből). Feltűnik itt az *s*-elem, melyről Bopp (Ib. 542. §) azt tartja, hogy nem egyéb, mint az *as*-létigének maradványa. E szerint itt két elem jelölné a mult-értelmet, t. i. az augmentum és a létige. A latin nyelvből ide vonják, vagyis szintén aoristosoknak tekintik a jobbára *c*, *t*, *p*-végű töveken fellépő *si*-perfectumokat, mint *veri*, *dixi* stb. Ezekre nézve nyilvánvaló, hogy a mult-értelemnek bennök másféle exponense nincsen, mint az *s*-rész, melyet, feltéve, hogy valóban a létige maradványa, csak azon esetben lehetne a mult-értelem eredeti és jogos kifejezőjének tekinteni, ha helyesnek bizonyulna a nyelvtudósok feltevése, t. i. hogy az egész *si*-elem, melyet itt látunk, nem a pusztá töve a létigének, hanem ennek régibb *mult* alakja. E szerint tehát a szanszkrit és görög aoristosbeli *s*-elemnek is mult kifejező értéket csak akkor tulajdoníthatnánk, ha ez az *s* nem a létige pusztá tövének, hanem mult-alakja maradvánának volna tekinthető; mert fennebb megjegyeztük, hogy maga a pusztá létige még semmiféle idő-phasist sem képviselhet. Mindezek alapján mondhatjuk, hogy a szanszkrit és görög aoristosokon más elem, melyet biztossággal a mult-értelem hordozójának lehetne tekinteni, nem található, mint az augmentum. Azt, hogy az *s*-es alaknak magában is, augmentum nélkül, van mult-értelme (lásd az augmentum nélkül fellépő conjunctivus és optativus alakokat) itt megállítható ellenvetés számba nem vehetjük, mert a nyelv, fejlődésének későbbi folyamatában, saját szóalakjait érte félre, s olyasmit érez valamely szóalakhoz tapadt értelem hordozójának, a mi eredetileg mást jelentett. Példa akad bőven.

4. *A perfectum.* a) Szanszkrit alakja: *tu-tōpa*, görög: τέτυπα (τέπτω = verek igétől). A görögben jelzi a cselekvés

befejezett voltát, míg a szanszkritban rokonértelmű az aoristosal. Szemet szúr itt egy κ -elem, ilyen szóokban, mint $\beta\epsilon\beta\omicron\lambda\epsilon\upsilon\kappa\alpha$. Ez az elem csak magánhangzón és folyékony betűn végződő tövekhez járul. Bopp e κ miatt, melyet szinten s -ből valónak tart (tekintettel az $\epsilon\delta\eta\kappa\alpha$, $\epsilon\delta\omega\kappa\alpha$ -féle aoristosokra), a perfectumot, hasonlóan ae első aor.-hoz, as -igével alakultnak, azaz összetételnek tartja; mások elleben¹ az $\epsilon\chi\omega$ = bírok ige a lappangását sejtik és ehhez képest a κ -s alakokban a haben-nel körülírt német perfectumok mását látják. (Előfordul az $\epsilon\chi\omega$ tényleg az újgörögben is: $\epsilon\iota\chi\alpha$ $\gamma\upsilon\omega\rho\iota\sigma\epsilon\iota$ = ich hatte gekannt.)¹ Bármiként áll a dolog, a κ mindenestre secundair fejlemény. Pott egyenesen pusztá hiatus-pótlékot lát benne (u. o.), mert tény, hogy a szanszkritban hiába keressük és hogy a görög igen sok perfectiv alakot képez κ nélkül is (az ú. n. II. perf. ok) Fontosabb e jelenségnél, hogy a hangváltozás nyomaira is ráakadunk a görögben, még pedig a fentemlített egytagú ϵ -töveknél: $\epsilon\varphi\theta\alpha\rho\kappa\alpha$ ($\omega\theta\epsilon\iota\rho\omega$ = rontok). [Nem tekinthetjük azonban valódi hangváltozásnak a rövid hangzó pusztá megnyújtását, mint $\tau\upsilon\acute{\alpha}\omega$ -ból $\tau\epsilon\tau\iota\mu\eta\kappa\alpha$, mert itt éppen a hosszú hangzót kell eredetinek tartani.] E szerint tehát a κ elemet, mint lényegtelen el mellőzve, melyet — Bopp feltevését fogadva el — mint pusztá verbum substantiale-részt, úgy sem lehetne a mult-értelem kifejezőjének tekinteni: azt kell mondanunk, hogy a görög és szanszkrit nyelvekben a mult-értelemnek karakteristikus exponense nem más, mint a *tőkettőztetés* (reduplicatio), valamint a, bár csak helylyel-közzel s tényleg a kettőztetéssel együtt fellépő *hangváltozás*.

b) Ha most a *latin* perfectum-képzéseken tekintünk végig, találunk itt 1. oly igéket, melyek más mult-exponenst, mint kettőztetést egyáltalán nem tüntetnek fel. Ilyen a *cu-curri*, *di-dici* stb., *curro*, *disco* praesensek mellett. A perfectumnál karakteristikusoknak látszó *i-t* t. i. a nyelvtudomány a görög perfectum végi α -val tartja azonosnak s ezzel együtt pusztá kötőhangzónak. Vannak 2. oly igék, melyeket némelyek elkopott kettőzéseknak tartanak. éppen rövid hangzójokra való tekintettel, mások pedig aoristosoknak. Ilyen a *scīdi*, *fīdi* stb. (lásd erről fennebb).

¹ Említi Pott a Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft 16-ik kötetében («Verschiedene Bezeichnungen des Perfect's . . .» című czikk).

Találni továbbá 3. oly perfectumokat, melyeket a nyelvtudomány régi maradványok alapján határozottan volt kettőzéseknek ismer fel, milyen az *egi*, *fregi*, *cepi*, ago, frango, capio alakok mellett. Úgy látszik, hogy ez alakokon a megvolt kettőzéshez még hangváltozás is járult, mint a perfectum kifejezésének egy fennebb jelzett második módja. Ez azonban tévedés, mert a hangváltozás itt tisztán a közbeneső mássalhangzók kilökése után fellépő összevonásnak az eredménye (*egi* pro *agagi*). Vannak továbbá a latinban 4. oly alakok, melyek a kettőztetést ma is tisztán megőrzik, de ezenkívül a tőhangzón is változtatnak. Ilyen a *cecini*, *peperi*, *fefelli*, cano, pario és fallo tövek mellett. Úgy látszik azonban, hogy ezen alakokban sem szabad a hangváltozást a perfectum egy második kifejezése módjának tekinteni, mert a hangváltozás itt inkább a meghosszabbodott alakból megmagyarázható hang-elsatnyulás, mintsem hangfokozás; tehát olyan, mint <in-frango> helyett *in-fringo* az eredeti frango mellett. Találni a latinban még 5. olyan perfectumokat, melyek a praesenssel egyenlők. Ilyenek az *u*-tövekéi, mint *rui*, valamint számosabb hosszú tőhangzós gyökér, milyenek *pandi*, *de-fendi*, melyeken tehát — feltéve, hogy mindig így hangzott a perfectumuk — nem volna semmi elem, mely a perfectiv értelem eredeti, jogos hordozójának volna tekinthető. E szerint a perfectiv jelentés ezekhez csak hozzá volna értve. A köztudalom a mult-értelem hordozójának itt a másalakú személyragokat, nevezetesen az *i*-elemet érzi, pedig hát ez pusztá kötőhangzó.

Mint hogy a *-si* végű perfectumokról már megemlékeztünk (l. 376. l.), még csak a lényegileg azonos *-ui* és *-vi*-féle perfectum-képzésről, az *ā* és *ī* törzsű igéknek e characteristicumáról kell szólnunk. Ezekről (vagyis az *amavi*, *docui*, *audivi*, *colui*-féle alakokról) Bopp azt tartja (Ib. 558. §), hogy *ama-* (doce-...) *-fui*-ből keletkeztek, azaz hogy itt az igetörzs a perfectiv-alakú létigével van összetéve. Mások ellenben a *v*-ben pusztá pótlását látják annak a hanghézagnak, mely a hangzón végződő igetörzs és a hozzáilleszkedő *i*-kötőhangzó között beáll. Azt a körülményt pedig, hogy ilyen *-ui* perfectummal mássalhangzós töveken is találkozunk (col-*ui*), a hibás analogia egy jelenségének tekintik, vagyis úgy magyarázzák, hogy a köztudalom az *ui*-alakot tekintette perfectum-képzőnek és fűzte hozzá mindenféle, más perfectum-képzésre alkalmatlannak érzett szótövhöz. Látnivaló, hogy

e magyarázat mellett a perfectiv értelemnek az *-ui*, *-vi*-féle képzéseken semmiféle eredeti kifejezője sem maradna, vagyis, hogy ezek olyan alakok volnának, mint a fentemlített *pandi*, *defendi*.

Az egészből azt a tanulságot vonhatjuk, hogy a mult-értelemnek a latin nyelvben más sajátképeni exponense nincs is, mint a *reduplicatio*

c) Nézzük mármost a *német* nyelvet, hol az igék perfectum-képzés dolgában tudvalevőleg két nagy csoportra oszlanak; olyanokra t. i., melyek a tőhangzó változtatásával, és olyanokra, melyek egy járulékos *t* elem felvételével képezik a mult-alakot. Az előbbieket *Grimm* után *erős* igéknek, az utóbbiakat *gyengéknek* nevezi a nyelvtudomány. A mi először is az *erős* igéket illeti, találunk itt (l. *Schleicher A.*: Die deutsche Sprache) 1. oly igéket, melyek *a*-tő mellett *ie*-vel képeznek perfectumot. Ilyen a *schlafen*, *halten* stb. Ezekről azt kell megjegyeznünk, hogy a rajtok jelentkező hangváltozás egyáltalán nem olyan jelenség, melyet a perfectiv értelem külön kifejezése módjának kellene tekinteni, mert a gót nyelv, mint a németnek legrégebbi rokonnyelve, ez igéknek perfectumát határozottan reduplicáltnak tünteti fel, s így a mai *-ie* csak a közben volt mássalhangzók kiesésével beállott összevonásnak eredménye. A mai *hielt* tényleg a gót *haihalt*-ból keletkezett. — Vannak 2. oly igék, melyek *i* praesens-alak mellett *a*-val képeznek perfectumot. Ilyen *essen*, *messen* stb. Itt a nyelvtudomány hangtani okokból az *a*-tövet tartja eredetibbnek s hozzá képest a praesensét hangváltozásnak. Minthogy nem valószínű, hogy a nyelv a befejezett értelmű igét választotta volna alapúl az elnevezésre, vagyis, hogy valamely igető eredetileg a befejezett állapotú cselekvést, s nem tisztán magát a cselekvést jelentette volna, úgy hogy a nyelvnek hangváltoztatáshoz kellett volna folyamodnia, ha az absolute vett, pusztá cselekvést akarja valamivel megjelölni: tehát azt kell felténnünk, hogy a praesens is valamikor *a*-val képződött ezeken az igéken és hogy a mai *i*-alak ennek csak elsatnyulása. E szerint a szóban forgó igék hasonlóak volnának a latin *cu-di*-félékhez (l. 378. l. 5.), a mennyiben rajtok a perfectumnak sajátképi kifejezője hiányzanék. Ma persze az *i* és *a*-alak közötti szembeötlő hangkülönbség elég arra, hogy a nyelv az egyik alakot, az *a*-t nevezetesen, a perfectiv értelem képviselőjének érezze. — Az említetteken kívül vannak végre 3. többrendű olyan igék,

melyek, habár praesens-alakjukat a tőhangzó elváltoztatásával képzik, mégis újabb hangváltozásnak vetik alá tövüket a perfectumban. Ilyen a *trof* (középfelnémet: *trouf*) *triefen* igéből, *truf* gyökér mellett. Megjegyzem itt, hogy az ú. n. multidejű igék, milyen a *können*, *müssen* stb., különös számbavételre nem tarthatnak igényt, mert ezeket a nyelvtudomány mind olyanoknak tekinti, melyeknek praesens-alakjuk csak elveszett.

Az egészből azt látjuk, hogy bár egészen világos nyomát tudjuk kimutatni a reduplicatiós perfectumnak a németben, egy új tényezővel is kell számolnunk, — s ez a hangváltozás. Ha a hanghullámzásoknak e nyelvben különösen feltűnő tarka sokaságát a tudomány világánál szemléljük, egy részök egészen elveszíti azt a fontosságot, melyet a perfectum-képzés szempontjából nekik első pillanatra tulajdonítanánk. Vannak ugyanis oly hangváltozások, melyeket pusztá hangcsenevészésnek kényszerül tekinteni a nyelvtudós (l. 379. l. 2. alatt az *a-i* hangcserét), egy nagy részök meg olyan, mely tisztán két hangzó összevonódásából jött létre (l. u. o. 1. alatt), ismét más hangváltozások az eredeti hangzó szomszédságában jelentkező mássalhangzóknak, különösen a *j*-nek és *w*-nek hatása alatt keletkeztek (ez az ú. n. hangszínezés, *Vocalfärbung*). De ha képesek vagyunk is a hangcserélések jó részét ilyen, merőben külsőknek nevezhető okokra visszavezetni, mégis marad sok olyan hangváltozás, melyeket — legalább egyelőre — az említett okok egyikeből sem lehet kimagyarázni, s melyeket, minthogy megfelelő értelmi különbségek kapcsolatában jelennek meg, organikus fejleményeknek kell tekinteni, melyeket maga a nyelv éppen ez értelmi különbségek jelzésére fejlesztett ki. Az ilyen fajta hangváltozást (példa reá a 379. l. 3. alatti igecsoport) a nyelvtudósok még az ősi indogermán alapnyelv korából származónak tartják. A mi különképen e hangmódosításoknak a mult-alak képzésénél való szereplését illeti, tény, hogy ezt már a gót nyelvben is feltaláljuk, hol elég nagy a száma azoknak az igéknek, melyek éppen ezt a módot s nem a kettőztetést alkalmazzák a mult-értelem kifejezésére.

A hangváltozásos és kettőztető perfectumokon kívül találunk még a német nyelvben olyanokat, melyeket a megfelelő gót alakokkal való egybevetés világosan összetételes formáknak bizonyít. Ilyenek nevezetesen mind a *gyönge* igéknek *t*-vel kép-

zett perfectumai, hol a *t* nem egyéb, mint a *thun* igének maradéka. E szerint *ich suchte* (gótban: *soki-da*, a többesben: *soki-dédum*, tehát a *thun* igének világos megkettőztetésével) tulajdonkép azt jelentené: «quaestum feci», mert a *t* előtti törész valószínűleg nem egyéb, mint latin értelmű főnév, minek bizonyságául fel kell hoznunk a szanszkrit nyelvet, melyben ilyen összetételes perfectumok szintén bőséges számmal fordulnak elő. Itt a *kar* (= *machen*) s másrészt az *as-*, *bhū-*igék is szerepelnek, mint az összetett mult-alak részei, az előttük álló igerész pedig félreérthetetlen accusativus, tehát *nomen verbale*. Pl. *cōrayān-cakāra* = *cōrayām-āsa* = *cōrayām-babāva* = ő lopott = «er machte Stehlung» = *war stehlen*. (Bopp Ib. 619. §.) Megemlítjük még az összehasonlítás kedvéért, hogy Bopp (Ib. 630—631. §§.) a *θηρ* végű görög aoristosokat egy görög *thun*, t. i. *τίθημι* igével való összetételeknek, az *-ηρ*-aoristosokat pedig a *θηρ*-esekből rövidült alakoknak tartja. Itt meg kell jegyezni, hogy a szóban forgó, úgy szanszkrit, mint német és gót alakoknak csak annyiban van joguk valódi perfectumokként szerepelniök, a mennyiben egy, a valódi perfectum ismertető jelét (a reduplicatiót) világosan magán hordó elemet tüntetnek fel. Az a körülmény tehát, hogy ez a perfectiv értelmet sajátkép magán hordozó szórész ma lekopott, s hogy az igealak mégis perfectumnak vétetik, csak újabb példa arra a nyelvekben gyakori jelenségre, hogy a szókról sokszor éppen a charakteristikus jelentésüket hordozó elem válik le, a nélkül, hogy jelentésök ezézt megváltoznék. Minthogy a *suchte*-féle alakokban a mai nyelvtudat a magában véve jelentésgtelen, vagy legalább is multat semmikép sem jelentő *t*-részt tartja a mult-értelem kifejezőjének, tehát mondhatjuk, hogy a német gyöngé igék ezen szempontból szintén rokonok a latin *cudi*, *defendi*-félékkel, melyekben hasonlóképp egy jelentésgtelen kötőhangzó jutott a nyelvtudatban a «perfectum-képző» szerepéhez. (L. 378. l. 5. alatt.)

Itt meg kell még említeni a sajátkép ú. n. körülíráso perfectumot (*ich habe gesucht*, — *bin gegangen*), a mely a németben már a VIII—IX. században kapott fel. Ehhez hasonló a szanszkrit nyelv is fejlesztett,¹ minekutána eredeti perfectuma

¹ Pott-nak fent lapon idézett cikkében (Zeitschr. 15. k.) olvasuk, hogy néhány Abessynia-vidéki nyelv is *birtoklást* jelentő igéjét használja perfectumok képzésére.

aoristikus és imperfectum-jelentést vett fel. A körülírást mind a két nyelv az ú. n. mult-participium segítségével eszközölte, s így keletkeztek olyan fejlemények, mint *uktavân asmi*, melynek alakja és jelentése németül szószerint = ich habe gesagt. (Bopp Ib. 513. §.) Minthogy a segédige ez alakoknál jelen időben van, s így a mult-értelem kifejezőjének semmi esetre sem tekinthető, tehát a mellette álló participiumban kell valami mult-exponenst keresnünk. — A mult-participium nem egyéb, mint egy, magát a cselekvést névszói alakban jelző nomen verbale. Nincs semmi eleme, melyet a bevégeztség jogos képviselőjének lehetne tartani, ha csak maga a főnévi alak nem ilyen. A mennyiben a nyelv a cselekvést névszóval fejezi ki, azt nyilván olyan valaminek érzi, a mi bizonyos tekintetben rokon a névszók különbeni substratumával, a térben nyugvó, tisztán projiciálható tárgyakkal. Kérdés már most, mikor válik a cselekvés a térbeli tárgyakkhoz hasonlóvá, vagyis egyszerre áttekinthetővé, határozottan körvonalozottá? Nyilván nem akkor, mikor még folyik mert addig az egészet *egy* egységbe összefoglalni nem lehet, úgy mint lehet a velünk szemben álló tárgyat, hanem lehet akkor, mikor a cselekvés már lefolyt, bevégződött, mert csak az alkalommal lehet reá visszapillantani és magunknak róla számot adni. A mennyiben tehát a nyelv a szóban forgó cselekvést névszói természetűnek nyilatkoztatja ki, nyilván befejezettek akarja értetni. [És ezen felfogás ellenében nem lehet felhozni ama számos nomen abstractumot (német *-ung*, latin *-io* végűeket), melyekben mult értelem egyáltalán nem rejlik. Mert ilyeneknek képzésére, vagyis a cselekvést *-ung*, *-io* képzővel tárgynak elnevezni, csak az az ember érezhette magát indítottnak, a ki előtt ilyen cselekvés már egyszer vagy többször lefolyt. Itt tehát mindössze az forog fenn, hogy némely nomen verbale megtartotta, más pedig elvesztette eredeti mult-értelmét.] A német mult-participiumnak névszói természetét a különben gyűjtőneveket, vagy még általánosabban, nomen abstractum-okat képző *ge-* («cum»-jelentésű) előrag teszi érezhetővé, míg az indogermán mult-participiumnak jelbetűje a *t* (ta. tu, tor); pl.: szanszkrit *ksheptu-m* (= latin *iactu-m*). Ha már most egy concret esetben a mult-cselekvényt kapcsolatba kell hozni valami alanynyal, szóval, ha ilyen névszói alak segítségével mult-ítéletet kell kifejezni, akkor a nyelv, és pedig úgy a német, mint

a szanszkrit, a cselekvés alanyát — azt, a kitől kiindul — e névszósított cselekvés *birtokosának* tünteti fel, mert az szellemileg, valóban ő hozzá is tartozik. Ezt a német mondatot tehát: «ich habe gesprochen» — úgy kell értelmezni, hogy a «gesprochen» mutatja, mikép a sprechen cselekvés már «Sprechung»-gá lett (mert «gesprochen» körülbelől egyértelmű egy ilyenféle fictiv főnévvel). Hogy továbbá ez a «Sprechung» «nekem megvan» («ich habe»), ez azt mutatja, hogy az hozzám tartozik, vagyis tőlem indult ki, mint értelmi szerzőtől s így, közvetve, birtokosától, az immár tárgygyá lett cselekvés. Egészen ilyenféle ugyane mondatnak szanszkrit alakja, t. i. «*uktaván asmi*», hol *-vân* birtokos képző lévén, az egész azt jelenti: «dicto pae-ditus sum» (l. *Bopp* u. o.), s így a német kifejezéstől csak annyiban tér el, hogy a birtoklást két szóval («bin habend») fejezi ki. — Kinálkozik egyébként még egy másik, talán egyszerűbb és tetszetősebb megfejtési mód, a melynél t. i. abból kellene kiindulni, hogy minden «ich habe gesprochen»-féle szólásmód ily alakot helyettesít: «ich habe Gesprochenes», azaz «etwas Gesprochenes». Ez esetben a mult-értelmet e mondatból úgy hoznók ki, hogy a *ge*-vel képzett mult-participiumot egy, a cselekvés eredményeképen beállott tulajdonság nevének fognók fel, a mely tulajdonsággal felruházott *dolgot*, *valamit* mindenkor fel tudja mutatni (mert rendelkezésére áll), azaz *bírja* («ich habe») az az ember, a ki a cselekvést végrehajtotta. Ha én írtam. akkor van nekem valami írottam. Wenn ich geschrieben habe, so habe ich etwas Geschriebenes. A mult tehát itt, ha kifejezve nem is, de világosan *jelezve* van azáltal, hogy a beszélő már a birtokában van oly valaminek, a mi a kérdéses cselekvénynek egy *eredményét* viseli magán, tehát mindenesetre olyas valamit, a mi csak a teljes cselekvénynek elmúlása után állhat be. Mert az eredmény a cselekvésnek végén szokott jelentkezni. — Jól hozzá illik ehhez a magyarázathoz az a tény, hogy a német nyelv a *haben*-es körülírást jobbára átható, vagyis oly igéknél használja, melyeknek kíséretében mindenkor megjelenik valami, ama cselekvést elszenvedő, tehát hatását is magán viselő, abstract avagy concret tárgy. Habe ich Dich gerufen, so habe ich (= besitze = kann vorzeigen) Dich, als einen gerufenen Menschen. A *sein*-nal való körülírás, illetőleg az a körülmény, hogy ez a nem-tárgyas igékre szorítkozik, szintén arra vall, hogy

a *ge*-előragos participiumot szabad a cselekvés eredményét jelző névszónak felfogni. Az oly alakokat ugyanis, mint «ich bin gegangen, gekommen, gefahren», s még inkább az ilyeneket, mint «ich bin geschlagen, gerufen, gesehen» — igen jól meg lehet érteni, ha elfogadjuk, hogy ezek helyett valók: «ich bin ein Gegangener, Gekommener . . . Geschlagener» stb. Az ilyenekben tehát az alany maga-magát tüntetné fel az illető cselekvés tárgyának, vagyis mutatná be magát, mint olyat, mint egy, ama cselekvésből előállott, s csak elmúlása folytán lehetséges eredményt, t. i. valami tulajdonságot visel magán. Ich bin ein Gegangener = ich bin ein, die Geh-Spuren an sich Tragender. — Megjegyzendő még, hogy ha a mult-cselekvény valamely tárgyra hatott reá, a szanszkrit nyelv rendesen a pusztá létigével való körülírást használja, nem pedig a fentemlített birtokos kifejezést. E helyett: «habes-ne visum Nalan?» — azt mondja: «an visus est a te Nalas?» (*Bopp*: Ib. 513. §.)

5. A *plusquamperfectum* egészen secundair jelentőségű idő, mely a szanszkritban még nem is fordul elő, a görögben pedig (ἐλελύκειν) nyilván a mult-többől (λελυκ-) van tovább képezve -ειν raggal. E ragban *Bopp* szerint az εἰμί ige lappang. (Ib. 645. §) Egészen hasonló ehhez a latin *plusquamperfectum* (amaveram), melyben a létigének szereplése (= amavi-eram) kézzelfogható. — Itt tehát semmiféle újabb mult képzővel nem találkozunk.

* * *

Vessünk most egy általános visszapillantást az indogermán nyelveknek mult-kifejezésére. — A mi azi mperfectumot és azaoris tosokat illeti, ezekben nyilván csak az augmentumot lehet a mult-értelmelel jogos hordozójának elfogadni. Ez időalakokban ugyanis más elem, mint igező és személyrag nincsen; az I. aorisosnak *as* eleme pedig, feltéve, hogy ez csakugyan a verbum substantiale, mindent, csak mult időt nem jelenthet. A perfectumok dolgában pedig azt kell mondanunk, hogy itt a reduplicatio és másrészt a tőhangzó változtatása, a melyek néha kapcsolatosan is fellépnek, lehetnek az egyeilen, a mult-értelmelel eredetileg hordozó elemek, tekintettel arra is, hogy a német gyenge igeekben a mult-értelmelel eleinte csak a mult-alakú, azaz reduplicált segéd-

ige (thun) jelezte. Ha tehát a multat csak jelképesen kifejező, névszós alakot (382. lap) elmellőzzük, azt mondhatjuk, hogy a módok, melyek az indogermán nyelvnek a mult-értelemkifejezésére eredetileg rendelkezésére állottak, a következők: *augmentum*, *reduplicatio* és *hangváltoztatás*.

Nézzük egyenkint e formák jelentőségét.

Az *augmentum* dolgában *Bopp* (Ib. 537. §.) azt tartja, hogy ez azonos a privativ *ā*-val, vagyis, hogy a régi nyelv a cselekvénynek mult voltát olymódon jelezné, hogy azt a tagadó *particula* segítségével, ha nem is egészben, de részben megtagadja. A mult-cselekvés tehát a nyelvnek nem volna egyéb, mint egy, ha nem is minden szempontból, de legalább egy bizonyos szempontból megtagadott cselekvés. Az a rész pedig, melyet a privativum a cselekvésről le akar tagadni, nem volna más, mint annak jelenidejűsége. («Ich . . . betrachte das Augment . . . als Ausdruck der Verneinung der Gegenwart».) E szerint *adiksam* tulajdonképen azt jelentené: «nem mondok», s ebből a «mondtam» értelem úgy jönne ki, hogy «mondtam» is = «nem mondok», azaz «*most* nem mondok». *Bopp* egyébként azt is lehetségesnek tartja (Ib. 540. §.) hogy az *ā*, mely tényleg összeesik a távolra mutató névmás-gyökérrel, nem is privativ értelemben, hanem éppen távolra mutató értelemben járult az ige elé. Ez esetben a nyelv a multat olyképen fejezné ki, hogy a cselekvést a *messzeségben* levőnek mondaná. E föltevés mellett *adiksam* azt jelentené: «amott, a messzeségben, mondok», azaz «a mondás tőlem már messze van», más szóval: elmult. Végre ugyancsak *Bopp* (Ib. 541. §.) nem tartja feltétlenül elvetendőnek a *Buttmann* nézetét sem, ki az *augmentumot* *secundair* fejleménynek, nevezetesen a *reduplicatio* maradványának tartja, — bár polemizál vele. Nyelvtudósok vitáiban nem a pszichológiai okoskodás, hanem nyelvtörténelmi tényekből vett bizonyítékok vannak hivatva dönteni; de azért mégsem szabad egészen megtagadni a pszichológiától a hozzászólás jogát, mert az is igaz, hogy néha maga a nyelvtudós folyamodik a pszichológiai okoskodáshoz, főleg ott, hol concret bizonyítékokból kifogyott. Épp azért engedtessek meg itt a pszichológiai szempont érvényesítésével azt mondanom, hogy a Bopp-tól idézett *Buttmann*-nak nézetét magánál a Boppnál sokkal valóbbszínűnek látom. Mert a mi azt illeti, hogy a nyelv a multat egyszerű tagadással fejezné ki, ezt azért nem

tartom valószínűnek, mert azt hiszem, hogy az ígéhez fűzött tagadó szóval mindenki csak az ige *értelmi tartalmát*, avagy annak valamely részét érezné megtagadottnak, de éppenséggel nem vonatkoztatná rá az olyan pusztá formalis körülményre, mint a milyen a cselekvés időbelisége, illetőleg jelenidejű volta. «Nem lát» a nyelvtudatnak legfőlebb annyit jelenthet, mint *rosszul lát*, de nem: «*látott*». Különbö is valószínűtlennek látszik — bármennyire hozzáillenek is ez a Bopp-féle nézet a multról mintnem létezőről adott magyarázatunkhoz (l. e folyóirat 55—58. lapjain) — hogy a nyelv az olyan közönséges jelenségre, mint a milyen valamely benyomásnak az elmúlt volia, nem tudott volna positiv kifejezést találni, és ezt csak mint «nem-jelen»-t jelölné meg. A mi Boppnak második, a névmás-gyökérről szóló feltevését illeti, ez azt tételezné fel, hogy a nyelv a multat már a priori távollevőnek fogja fel. Minthogy e praedicatumban a térről vett metaphora rejlenék, és valószínűnek látszik, hogy a nyelv ilyen metaphorák kifejllesztése előtt is tudott már mult-itéleteket alakítani: tehát Boppnak e második feltevését sem fogadjuk el valószínűnek.

A *reduplicatióról* már most, melylyel mi — Buttmann után — egyértékűnek fogjuk venni az augmentumot, meg kell jegyezni, hogy az a nyelvekben éppenséggel nem csupán a multságnak szolgál kifejezőjeül. Előfordul a reduplicatio az eredményes, nyomtatékos, gyors cselekvést jelentő, ú. n. *intensiv* igéken is. E szerint a reduplicált igének két functiója van, t. i. perfectumot és *intensiv* cselekvést fejez ki. *Bopp* (Ib. 515. §.) azt mondja: «Die Reduplications-Sylbe bezweckt bloss eine Steigerung des Begriff's, gibt der Wurzel einen Nachdruck . . . Lautlich und auch geistig ist das Perfect mit dem sanskr. Intensivum verwandt . . .»

Hasonlót mondhatni a *hangváltozásról*, mint a mult-kifejezés harmadik eszközéről. Ez szintén nem egyéb, mint az *intensiv* igének egyik tulajdonsága, mely ezen már a szanszkrit nyelvben is előfordul. (L. a causativ értelmű német *intensivumokat*: liegen: *legen*; sitzen: *setzen*.) *Pott* a fentidézett helyen az ilyenféle hangváltozásokat, ellentétben a pusztá összevonásból keletkezettekkel, *dynamikusoknak* nevezi és elfogadja, hogy a nyelvnek megvan az a törekvése, hogy symbolikus úton (durch Lautsymbolik) fedezzen bizonyos értelmi különbségeket, nevezetesen olyan felfokozott jelentéseket (begriffliche Steigerung), mint a milyen a perfectum és *intensivum*.

Tekintetbe véve mármost, hogy a mult-kifejezésnek többrendbeli alakjain mi mindenkor csak a reduplicatiót és ennek — Buttmann nézete szerint — elcsenevészett formáját, az augmentumot, valamint helylyel-közzel a hangváltozást voltunk kénytelenek a mult-értelem tulajdonképeni exponensének tartani: azt mondhatjuk, hogy az indogermán nyelvek ott, a hol nem pusztá hasonlattal, indirect módon fejezik ki a mult értelmet (mint a 382—384. lapok kifejezéseiben), erre mindenütt az intensív, vagy mint szokták nevezni: *momentan* igét használják.

c) *Chinai mult-alakok.*

A chinai nyelvben, mivel egyszótagú, raggal avagy hangváltozással képzett perfectumot keresnünk nem lehet. A cselekvény multságának jelzése itt bizonyos segítő igék útján történik, melyenek: *kuo* == transire, *leao* == perficere, *van-leao* == finire. Ezt az értelmet: «én tanultam» — a chinai pl. így mondja ki: *uo-hio-kuo*, hol *uo* == én, *hio* == tanul (a pusztá igegyökér) lévén, az egész szószerinti magyarsággal ezt teszi: *én-tanul-megy*. (*Bazin*: «Grammaire mandarine». Paris, 1856. 44—46. l.)

Ha ez érdekes ítélet-alakot közelebből vizsgáljuk, azt látjuk, hogy tulajdonkép két ítéletből van összetéve, t. i. ezekből: «én-tanul» és «tanul-megy», azaz az *én*-ről az mondatik ki, hogy *tanul*, a tanulásról pedig, hogy «*elmegy*». Képletileg az egészset egy kettős viszonyval lehetne jelezni, ilyformán: *a : b : c*. Így tehát azt a fontos különbséget veszszük észre az indogermán és a chinai nyelvek között, hogy míg amazok a cselekvésnek befejezett voltát valami egységes jelenségnek képesek apperceptiálni (illetőleg az erre szükséges apperceptiókat oly gyorsan tesz meg, hogy mintegy egybeolvadnak), és ennek következtében a mult-cselekvést egységes szó-alakkal fejezik ki: addig a chinai szellem erre a gyakorlottságra. abban a korban legalább, mikor ítélet-alakjai keletkeztek, még nem jutott el, hanem a cselekvénynek az alanyval való összetartozását és e kapcsolatnak megszüntét külön, két ítéletben kényszerült kifejezni. A chinai nyomról nyomra követi kifejezése módjával a tényleges valóság viszonyait. valamint az apperceptio folyamatát. A valóságban először van meg, következőleg előbb is apperceptiálódik az «én-tanul»-féle viszony, s azután következik be, tehát csak azután

is appercipiálható az, hogy ez a viszony felbomlik, «elmegy». Ez a kifejezésforma legtisztábban mutatja a chinai nyelvszemlélet naiv voltát, mert az egész szerkezet szakasztott olyan, mint a milyennel gyermekek élnek, kik, minekelőtte ezt tudnák mondani: «Pista kap egy aranyos ruhát» — ilyet mondanak: «Pista kap egy ruhát, és az a ruha aranyos lesz». A perfectiv alakú ige t. i. olyan szerepet játszik, mint a jelzős főnév, vagyis egy egész külön mondatra való apperceptiót egy egységes fogalommal fejez ki, mert a perfectiv képzőt úgy foghatjuk fel, mint logikai jelzőjét (epitheton) annak a cselekvés-fogalomnak, melyhez járul. A chinai perfectiv alak «cselekvést és annak megszűntét» jelent, míg ellenben az indogermán és ugor nyelvek perfectiv igéi mindjárt a «megszűnt cselekvés»-nek vallanak az apperceptiójára. Míg az indogermán és az ugor nyelvek mindjárt a bevégzettséggel felruházott cselekvést képesek az alanyhoz állítmánykép hozzáfűzni és nem kénytelenek a cselekvésnek elmúlt voltát külön ítéletben kimondani, addig a chinai nyelv még az ilyen praegnansabb beszédmódot nem ismeri, hanem szép kényelmesen, egymásután mondja ki a mozzanatokat, a mint lelkében fölmerülnek.

Ha most a mult-alaknál ott szereplő segédigéket vizsgáljuk, úgy itt is azt vesszük észre, mint az indogermán nyelveknél, t. i. hogy az illető segédigéknek egyike sem fejezi ki azt a mult-értelmet, melyet jelezni akar. Mert «tanul (értsd: a tanulás) elmegy», vagy akár «bevégeződik», még egyáltalán nem fedezi azt a kategorikus értelmet, hogy a tanulás már *elment, bevégeződött*. Az egész mondat szerkezet tulajdonképp nem egyéb, mint metonymia, mert a «megy» és «bevégeződik» ige csak a kezdetét, megindulását jelzi annak a processusnak, melynek *következménye* lesz az, hogy a tanulás multtá válik, mert a mikor valami csak elmegy, elindul, akkor még nem tűnt el végkép a szemünk elől.

Megjegyezzük végre, hogy *Pott* (a fent idézett cikkben) egy *yèu*, azaz «haben» igével körülírt chinai perfectumról emlékszik meg.

Posch Jenő.

A SOCIOLOGIA HELYE A TUDOMÁNYOK SORÁBAN.

Tegyük fel, hogy egy emberfölötti képességekkel felruházott lény közelítené meg planétánkat, — egy bizonyos távolságra lebegvén tőle az űrben — oly czélból, hogy vizsgálat alá vegye termékeit és megfigyelje erkölceit és szokásait; tegyük fel még, hogy e lény észlelési és okoskodási módszere, bár ezerszerre tökéletesebb a mienknél, mégis ugyanolyan természetű volna: vajjon mit találna Földünkön feljegyzésre méltót? Először is bizonyos tényeket, melyek közösek valamennyi planétával, és másokat, melyek a mienknek sajátosságait képezik. Följegyezné gömbalakját, a naptól kölcsönzött fényét, tengelye körüli s a központi égi test körüli mozgását. Észrevenné a légnemű és folyékony kettős burkot, mely körülövezi, és a két, szilárd anyagból álló tömeget, mely a vizek közepén elterül: Ázsia és Afrika egyenközényét, melyet két keskeny öböl szegélyez, a Földközi és Vörös tenger, továbbá a két Amerikát, melyet keskeny és rövidke szalag köt össze egymással.

Megcsodálná a mezők és erdők zöld felületét, megjegygezné egyuttal, hogy ennek vastagsága meglehetősen csekély s nem igen jó számításba a planéta szilárd tömege mellett. És e részben ítélete nem igen változnék akkor sem, ha felfödözne is a növények ama terjedelmes temetőjét, melyet palaeontológus rétegeknek nevezünk, mert látná, hogy a földkéreg vastagságának csak egy ezredrészét teszik. Majd észrevenné az összes tömeg physikáját és chemiáját, az egésznek és a részeknek viszonylagos súlyát, a hőmérsék változatait a központtól a felület felé, a melegség diffuzióját, az elektromos és magnetikus tűneményeket, a főbb rétegek mineralógikus alkatát és chemiai szerkezetét. Fölteszem továbbá, hogy e szellem alaposan ismerné